

ЛІТЕРАТУРА

1. Мирошкина Н.А. Типы саморегуляции и индивидуальные различия в речевой деятельности студентов: Автореф. дисс. ...канд. психол. наук. – М., 1992. – 21с.
2. Фомина Н.А. Свойства личности и особенности речевой деятельности / Н.А.Фомина. – Рязань: Узорочье, 2002. – 361с.

УДК 159.9:17.022.1]:378.011.3-057.175

**МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ
ЯК СКЛАДОВА ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

**Ольга Грейліх
(Переяслав-Хмельницький, Україна)**

У статті розглянуто складові мовленнєвого етикету як головного чинника іміджу викладача вищого навчального закладу, визначено специфіку проблеми іміджу з зовнішніми та внутрішніми аспектами, які будуються на професійній компетенції, педагогічній імпровізації, ерудиції, педагогічному спілкуванні.

Ключові слова: імідж, мовленнєвий етикет, внутрішній і зовнішній образ, система ритуалів, мовна агресія, ерудиція, комунікативна компетентність, педагогічне спілкування, педагогічна імпровізація.

В статье рассмотрены составляющие речевого этикета как главного фактора имиджа преподавателя высшего учебного заведения, определена специфика проблемы имиджа с внешними и внутренними аспектами, которые строятся профессиональной компетенции, педагогической импровизации, эрудиции, педагогическом общении.

Ключевые слова: имидж, речевой этикет, внутренний и внешний образ, система ритуалов, языковая агрессия, эрудиция, коммуникативная компетентность, педагогическое общение, педагогическая импровизация.

The constituents of vocal etiquette are considered in the article, as a main factor of image of teacher of higher educational establishment and certainly specific of problem of image with external and internal aspects which are built on elements, in particular professional jurisdiction, pedagogical improvisation, erudition, pedagogical intercourse.

Keywords: image, vocal etiquette, internal and external appearance, system of rituals, linguistic aggression, erudition, communicative competence, pedagogical intercourse, pedagogical improvisation.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку української держави та освіти зумовлює необхідність постійного пошуку шляхів та засобів вдосконалення професійної підготовки викладачів вузу.

Сучасний викладач повинен навчитися усвідомлювати свою соціальну відповідальність, бути суб'єктом особистісного і професійного зростання, уміти

ставити і досягати нові навчально-виховні цілі та задачі. Все це вимагає суттєвих змін у професійній освіті і підготовці працівника педагогічної сфери, яка здійснюється середніми спеціалістами та вищими навчальними закладами України.

Однією з необхідних умов, виконання якої повинно забезпечуватись педагогічними закладами освіти, є формування в особистості студента професійної, особистісної готовності та компетентності як інтегрального показника якісної підготовки сучасного фахівця освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз теоретичних та методологічних джерел присвячених проблемі іміджу педагога, виявив існування різноманітних поглядів на цей предмет. Відомі дослідники психології Г. Лебон, У. Ліппман, У. Троттер, Е. Мартін імідж пояснюють як поняття соціального стереотипу (образу), де стереотип базується на певних закономірностях функціонування людської психіки.

У роботі «Психологія формування іміджу вчителя» Анатолій Афанасійович Калюжний вивчення соціально-психологічного феномену іміджу, пов'язує, насамперед, з особливостями міжособистісного сприйняття, з особистістю викладача, та специфікою управлінської системи вузу. Автор зазначає механізми сприймання людьми один одного та закономірності утворення образу іншого в процесі цього сприймання та спілкування. Вивченням іміджу займалися О.О.Бодальов, А.А.Калюжний, А.Ю.Панасюк, Г.Г.Почепцов, Є.І.Фадєєва, Н.Д.Хмель, Т.С.Яценко, Н.В.Чепелева та ін. Істотний внесок у розвиток вітчизняних поглядів на природу й механізми іміджу внесли А.А.Калюжний та Г.Г.Почепцов, які розглянули практичні основи формування іміджу педагога.

Мета статті – проаналізувати особливості створення іміджу сучасного викладача та розкрити його структурні компоненти. Сучасний викладач повинен навчитися усвідомлювати свою соціальну відповідальність, бути суб'єктом особистісного і професійного зростання, уміти ставити і досягати нові навчально-виховні цілі і задачі.

У зв'язку з цим постає завдання напрацювання психологічної технології виміру якості професійної та особистісної підготовки фахівця педагогічної сфери, його узагальненого образу, де мовленнєвий етикет є складовою його іміджу.

Виклад основного матеріалу. З метою встановлення міжособистісного контакту, підтримання доброзичливої атмосфери, тональності спілкування його учасники повинні дотримуватися мовленнєвого етикету – системи ритуалів, яка складається з відповідних словесних формул.

Загалом етикет означає установлений порядок поведінки; сукупність правил поведінки (ритуалів), що регулюють зовнішній вияв відносин між людьми, культури особистості.

За дослідженням Н.П.Волкової мовленнєвий етикет викладача складається з правил мовленнєвої поведінки у спілкуванні з колегами, учнями, їхніми батьками. Він зобов'язує вчителя поводитися відповідно до соціально, культурно й історично сформованих моделей у типових ситуаціях спілкування і взаємодії вчителя та учнів. Педагог має володіти правильним, чистим мовленням, різноманітними словесними формулами, складними словосполученнями, умінням конструювати власні висловлювання, послуговуватися правилами мовленнєвої поведінки в типових ситуаціях спілкування [2].

Який би настрій не був у викладача, до студентів він мусить увійти вільним від негативних емоцій, зі світлим і доброзичливим поглядом, налаштованим на взаємодію, та тему уроку.

Стандартизованими (типовими) ситуаціями спілкування, в яких особливо необхідно дотримуватися мовленнєвого етикету, є привітання, знайомство, звертання і привернення уваги, прощання, вибачення, подяка, прохання, схвалення, згода, заперечення, відмова, пропозиція, порада тощо. У процесі багаторазового повторення однотипних мовленнєвих ситуацій сформувалися усталені комунікативні одиниці, які обслуговують ці ситуації. У кожній із них використовують багато груп вербальних одиниць, які утворюють синонімічні ряди.

Перше враження про викладача складається з того, наскільки щиро і привітно він вітається. Воно може бути хибним, однак студенти підсвідомо орієнтуються на свої почуття під час привітання. Мовна культура педагога виявляються в його вмінні обрати доречну форму привітання чи прощання, що залежить від оточення, в якому він перебуває, віку співрозмовників, стосунків з ними, місця події, конкретної ситуації тощо. За будь-яких умов привітання (прощання) має свідчити про пошану до співрозмовників. Традиційно використовують такі формули привітання: «Доброго ранку!», «Добрий день!», «Добридень!», «Добрий вечір!», «Добри вечір!», «Здрастуйте!»; прощання: «До побачення!», «Бувайте здорові!», «Ходіть здорові!», «Прощайте!», «На все добре!», «Усього найкращого!», «Щасливої дороги!», «До зустрічі!», «До завтра!», «До наступної зустрічі!», «Добраніч!», «На добраніч!». Часто вживаними є стилістично нейтральні вислови («Здрастуйте», «До побачення», «Дякую») і варіантні («До завтра», «Прощайте»).

У мовленнєвому етикеті відтворюються соціальні й професійні ознаки комунікантів. Звертання, наприклад, фіксують соціальний статус партнера з комунікації («Колего», «Вельмишановний голову», «Пане директоре», «Високоповажаний добродію»).

Знайомство супроводжується особливими формулами мовного етикету («Дозвольте відрекомендуватися...»; «Мене звуть...»; «Мое ім'я..., Мое прізвище...»; «Дозвольте представити (відрекомендувати) Вам...»; «Дозвольте познайомити Вас із...»; «Познайомтеся, це...»; «Познайомте мене, будь ласка, з...»; «Дуже радий з Вами познайомитися...»; «Дуже приємно...»). В офіційних звертаннях використовують вирази: «Добродію!», «Добродійко!», «Пане!», «Пані!», «Панове!», «Товаришу!», «Товаришко!», «Дорогий друже!», «Шановне товариство!», «Вельмишановне панство!». До незнайомого, малознайомого, старшого за віком або посадою співрозмовника, старшокласників учитель звертається на Ви, щоб висловити пошану.

Дуже важливо те, як і якими словами звертається викладач до студентів. Невмотивованим і недоречним є «стимулювання» активності студентів висловлюваннями «Зараз будете відповідати на мої запитання», «Уважно слухайте, бо я буду ставити питання», «Діти, чого ви не слухаєте?», «Так, добре, сідай», «Чого ви мовчите?», «Піднімайте руки», «Говори голосніше», «Що, ніхто більше не знає?» та ін.

Такі звертання не стимулюють пізнавальної активності студентів, а створюють психологічні бар'єри між ними та викладачем.

З першої хвилини перебування в аудиторії викладач повинен думати про

правильний вибір і використання комунікативних елементів, щоб підготувати студентів до роботи.

Досягненню педагогом комунікативної мети сприяє вмотивоване використання модальності висловлення – ставлення педагога до студента. Її можна виразити граматичними, лексичними, інтонаційними способами. З певним типом мовленнєвого акту співвідноситься відповідна модальність висловлювання: мовленнєвим актам стверджувального типу відповідає раціональне оцінювання педагогом змісту висловлювання; експресивним – емоційне; висловлювання-директиви виражають прагнення педагога досягти того чи іншого результату; висловлювання-зобов'язання – намір, готовність зробити щось для співрозмовника [2].

Побудова стратегії мовного спілкування, конструювання власних висловлювань можуть бути найрізноманітнішими. Якщо педагог має на меті не лише одержати інформацію, а й залучити студента до діалогу, викликати його реакцію на повідомлення, він може скористатися таким запитанням: «Чи ти не знав, що реферат треба було здати сьогодні?». Знаючи, що його точка зору важлива для студента, викладач, впливаючи на нього своїм авторитетом, буде висловлення, використовуючи конструкцію з дієсловом «знання» або «думка», наприклад: «Думаю, результат буде позитивним»; «Знаю, шановні, ви добре засвоїли цю тему».

Педагогічна етика регулює позицію викладача та студентів у процесі комунікації; передбачає не рольове, а особистісне спілкування, яке виявляється у підтримці, співчутті, ширості, утвердженні людської гідності, довіри. Вона зумовлює, актуалізує потребу в діалозі як домінуючій формі педагогічної комунікації, передбачає самоаналіз і самопізнання.

Мовленнєвим етикетом мають володіти як викладачі так і студенти. Формуванню його сприяє використання загальнонавчаних фраз, словосполучень, стійких висловів; моделювання комунікативних ситуацій різної тематичної спрямованості і стилістичного забарвлення; практикування вмінь і навичок застосування різноманітних за формою і змістом моделей, формул мовленнєвого і поведінкового етикету [4].

Загалом процес ділового педагогічного спілкування реалізується через монологічне або діалогічне мовлення, що взаємодіють, змінюють одне одного. Монологічне мовлення використовується на етапі пояснення завдання, діалогічне – під час уточнення робіт у формі запитання – відповіді або у формі бесіди, в якій чергуються диспропорційні за обсягом репліки.

У взаємодії викладача та студентів учасники можуть використовувати загальні прийоми (характерні для будь-якої навчальної ситуації) та індивідуалізовані (властиві конкретному викладачу). До загальних відносять звичні для кожного заняття фрази: «Сядьте як слід! Відкрийте конспект, уважно слухайте...». Індивідуалізовані фрази можна почути під час обговорення студентами викладача, використання при цьому його улюблених слів, реплік. Ці типові фрази називають мовленнєвими штампами (мовленнєвими моделями). Наприклад, викладач під час пояснення нового матеріалу часто використовує мовленнєву модель «Прошу слухати мене уважно...». На заняттях вона сприймається як можлива й виправдана, але в багатьох педагогічних ситуаціях може бути недоречною.

Як мовленнєві моделі часто використовують крилаті фрази, промовисті

поетичні рядки, прислів'я і приказки. Наприклад, під час оцінювання виконаної фізкультурної вправи викладач може сказати: «Мало каші з'їв». Прихований зміст цієї фрази зрозумілий як йому, так і студентів. До подібних моделей можна віднести слова «Хотіли як краще, а вийшло як завжди», цитати з творів класики: «А судді хто?», «Хочу повідомити вам неприємну новину...» та ін. У кожній мовленнєвій моделі викладача можна простежити певний оцінний підтекст, емоційний фон, який може бути оптимізуючим, нейтральним і гальмуючим.

Організаційний момент семінару націлений на підготовку студентів до продуктивної роботи. Для цього викладач має вміти визначити емоційний фон академічної групи, за необхідності – підсилити або скоригувати її. Процес мовленнєвої взаємодії викладача зі студентами починається з привітання, яким викладач задає тон спілкуванню, заряджає позитивним настроєм, передає своє доброзичливе ставлення: «Доброго ранку! Сьогодні гарна погода, і настрій у вас, бачу, теж гарний». Значення слова «бачу» означає, що викладач хотів би бачити гарний настрій у студентів. При цьому можуть бути використані такі моделі: оптимізуючі («Радий вас бачити. Нас чекає сьогодні незвичайний матеріал...»), «Подібне ми вже робили, тому ви з цим завданням легко впораетесь. Спробуємо закріпити успіх»), нейтральні («Перевірте готовність робочих місць. Налаштуйтеся на серйозну роботу. Нам сьогодні потрібно буде...»), гальмівні («У половини групи немає конспектів! Навіщо ви ходите до вищого закладу – не розумію»). Однак гальмівними фразами користуватися слід дуже обережно. Якщо викладач, наприклад, виявив відсутність у більшості студентів робочих зошитів, краще відразу подбати про організацію їх роботи, ніж тратити час і сили на нотації.

Підготовка до викладу матеріалу пов'язана з елементами інструктажу, який також містить мовленнєві моделі, метою яких є продуктивна активізація уваги, емоційна й інтелектуальна підтримка студентів. У типових моделях мовлення викладача простежуються оптимізуючі («Чи всі готові до розв'язання наступного завдання?»), «Дякую, бачу, що всі готові до сприйняття матеріалу.»), нейтральні («Коли говорить викладач, потрібно відкласти всі справи й уважно його слухати»), гальмівні («Петренку, якщо ти такий розумний, бери крейду і поясний матеріал!»). При цьому слід враховувати, що осуд особистості співрозмовника негативно позначається на результатах спільної діяльності. Якщо подібне повторюється (студенти, яких не люблять викладачі, відчувають емоційний та інтелектуальний тиск), важко сподіватися на формування сприятливої для співробітництва атмосфери.

Мовленню деяких викладачів притаманна вербальна агресія, яка може спричинити небажані для педагогічного процесу наслідки. За багатьма ознаками агресія як продумана мовленнєва діяльність (наприклад, бажання викладача продемонструвати домінуючу позицію над студентами) відрізняється від суто поведінкової реакції педагога на ситуацію, що дратує (наприклад, порушення дисципліни на заняттях).

Нерідко вербальна агресія викладача є своєрідною захисною реакцією на прояв агресії до нього з боку студентів. Вона, не будучи усвідомленою й продуманою, обумовлена миттєвим подразником (непокорою вимозі, дратівливою реплікою студента, шумом в аудиторії та ін.). Завдяки такій вербальній поведінці педагог виплескує негативні емоції, захищаючись від

прояву агресії. Агресія часто відразу передається студентам, що обумовлено схильністю студентів переймати й копіювати агресивні мовленнєві дії. Ворожі зауваження на адресу студента («Ти мене дратуєш!») або групи («Ваша група мене дістала!») є недопустимими.

Мовна агресія викладача втілюється найчастіше у відкритих формах (погрозах, ворожих зауваженнях, образах, категоричних вимогах), що породжують бар'єри комунікації.

Осуд, критика, звинувачення («Все, що ти зробив, нікуди не годиться», «У мене більше нема сил з тобою сперечатися», «Все це сталося виключно через тебе») унеможливають досягнення комунікативної мети. Адже будь-яка особистість непросто сприймає негативну інформацію про себе, часто відгороджується від неї, шукає виправдань або слабких місць у позиції опонента, менше аналізуючи в цій ситуації свою поведінку чи намагаючись її змінити.

Уникнення проблеми, відволікання уваги («Викинь це з голови», «Давай поговоримо про інше», «Знайшов про що хвилюватися», «Ти так переживаєш, начебто світ руйнується») сигналізує студентові, що педагога його проблеми або не хвилюють, або він вважає їх дріб'язковими, або вважає студента дитиною, яка нічого не розуміє. В усіх випадках він негативно сприймає слова викладача.

Нерідко навіть і заслужена похвала студента («І як воно у тебе так добре виходить?», «Крім тебе, цього не може зробити жоден») може негативно сприйматися ним. Бо таким прийомом викладач може скористатися для того, щоб увійти в довіру до студентів, забувши, що вони дуже чутливі до фальші, нещирості. Якщо в студента неадекватно занижена самооцінка, то навіть щира, відверта похвала може ним відторгатися («Він мене навмисно хвалить, бо жаліє або чогось від мене хоче»).

Слово є дуже сильним інструментом у руках викладача. Щоб досягти взаєморозуміння з студентами, він мусить уникати (не демонструвати в словах, тоні, інтонації) скептицизму, нестриманості, недовіри чи сумніву в позитивних якостях дітей, навіть якщо вони погано вчать, порушують дисципліну. Викладач є однією із знакових, авторитетних фігур для батьків і їхніх дітей, його оцінки, прогностичні судження мають для них неабияке значення. Тому його слова повинні містити в собі і бачення позитивних якостей студента, і оптимістичний сценарій її майбутнього. При цьому доречно мати на увазі, що неврози (неврастенія, істерія, психостенія), психічні травми (страх, закомплексованість, різноманітні синдроми), моральна втома і виснаженість студента є результатом неосвіченості і низької етичної, мовленнєвої культури викладача.

Мовленнєва взаємодія викладача зі студентами має вибудовуватися на засадах рівноправності, взаємоповаги, моральності партнерів, супроводжуватися живанням у мовленні необхідних формул етикету. Не менш важливою особливістю є її адекватний тон (спокійний, нейтральний) і вмотивований темп мовлення, уникнення різких оцінних суджень, іронічних зауважень, уїдливих натяків та інших негативних мовленнєвих проявів на адресу співрозмовника. Його слово може вселити дитині віру в себе, наснажити її силами, надихнути на добрі справи, а може принизити, зневірити, відгородити від людей. Тому викладач має завжди про це пам'ятати.

Висновки. Сучасні погляди щодо іміджу спираються на його основні складові: а це в першу чергу зовнішній вигляд; використання вербальних

і невербальних засобів спілкування і внутрішня відповідність образу професії – внутрішнє «Я».

Імідж розглядається як цілеспрямовано сформований образ якої-небудь особи, предмету, явища, який покликаний надати емоційну та психологічну дію з метою популяризації. Теоретичний аналіз даної проблеми дав можливість визначити імідж викладача вищої школи з зовнішніми і внутрішніми аспектами, які будуються на елементах, зокрема: професійна компетентність, ерудиція, педагогічна рефлексія, педагогічне мислення, імпрровізація та педагогічне спілкування.

Імідж сучасного викладача вищої школи включає високий рівень комунікації, ефективність якої більше залежить від розвитку інтересу його оточення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров Ю.П. Радость учить и учиться / Ю.П.Азаров. – М., 1989. – 218 с.
2. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація / Н.П. Волкова. –К.: Академія. 2006. – 255 с.
3. Зязюн И.А. Основы педагогического мастерства / И.А.Зязюн. – К., 1989. – 302 с.
4. Каложный А.А. Психология формирования имиджа учителя / А.А.Каложный. – К., 2004.– 228 с.
5. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах (загальні і вікові особливості): навч. посібник [для студентів вузів] / Я.Л.Коломинский. – М., 2000. – 278 с.
6. Левина М.М. Технологии профессионального педагогического образования / М.М.Левина. – М., 2001. – 388 с.
7. Маркова А.К. Психология труда учителя / А.К.Маркова. – М., 1993. – 298 с.
8. Панасюк А.Ю. Вам нужен имиджмейкер? Или о том как создать свой имидж / А.Ю.Панасюк. – М., 2000. – 302 с.
9. Почепцов Г.Г. Имиджелогия / Г.Г.Почепцов. – К., 2004. – 406 с.
10. Сеница И. Е. Педагогический такт и мастерство учителя / И.Е.Сеница –М.: Педагогика, 1983.– 248 с.

УДК 81'23.075.8

РЕАЛЬНІСТЬ МЕНТАЛЬНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ У ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОМУ ЕКСПЕРИМЕНТІ

Лариса Засккіна
(Луцьк, Київ)

У статті викладено результати комплексного вивчення образних і вербальних ментальних репрезентацій з допомогою психолінгвістичного експерименту. Основною діагностичною одиницею вивчення ментальних репрезентацій слугує концепт, який характеризується як образною, так і поняттєвою природою. Результати експериментального дослідження свідчать про те, що незважаючи на наближеність змісту образних і вербальних